

Koncept održivog razvoja – neke pretpostavke ostvarivanja*

Vladimir Lay

Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb

Sažetak

U žarištu su ovoga rada neke pretpostavke ostvarivanja održivog razvoja, novoga koncepta razvoja, koji nastaje posljednjih godina kao odgovor na izazove koje generiraju duboka strukturalna ograničenja postojećeg tipa razvoja. Ove razvojne pretpostavke razmatraju se kroz nekoliko ograničavajućih činitelja koje smo uočili u svakodnevnoj reprodukciji suvremenih društava, bivajući u tome donekle određeni životljenjem u društvu, u Hrvatskoj.

Razmatramo tezu da ostvarivanje koncepta održivog razvoja zahtijeva društvene promjene. Dajemo osnovne karakteristike tih promjena.

Na individualnoj razini razmatramo važnost dviju temeljnih pretpostavki: aksioloških, vrijednosnih i kognitivnih, spoznajnih. U posebnom poglavlju razmotrili smo nastajanje i širenje vrednota održivosti i održivog razvoja.

Temeljna pretpostavka ostvarivanja održivog razvoja na razini društva jest u nastajanju novih socijetalnih zakona koji će se postupno stvarati iz: novonastajućih vrednota, novih izračuna ekologijsko-ekonomijskih troškova proizvodnje i reprodukcije društava, redefiniranja uloge institucija, obrazovanja za okoliš koje će se sustavno širiti, izmjene pravnog sustava, djelovanja umjetnosti i religija kao doživljajnog, duhovnog posrednika između života i individue. Socijetalne zakonitosti koje će sustavno i strukturalno generirati održivi razvoj neće nastajati bez prinude (bez vrijednosne, spoznajne, ekonomske, pravne i sl. nužde), koja pritišće postojeće obrasce ponašanja i djelovanja te tjera na društvenu promjenu.

Ključne riječi: društvene promjene, održivi razvoj, održivost, ograničavajući činitelji, pretpostavke, vrednote

UVOD

Održivi razvoj (*sustainable development* – dalje u tekstu – OR) implicira takve korjenite društvene promjene koje imaju značenje i karakteristike globalne, socijetalne civilizacijske revolucije, poput one kakva je bila industrijska revolucija. Riječ je o revolucioniranju, korjenitom mijenjanju načina (re)produciranja nekih temeljnih vrednota i odrednica suvremene civilizacije i kulture.

Odnos prema prirodnim resursima i prema prirodnoj osnovi života – kako bi se ukupni život nastavio na adekvatan način – ljudi će naprosto morati započeti mijenjati. Proces ovog mijenjanja ima svoje odrednice, pokretače, ograničavajuće činitelje i pretpostavke. Do dubljih promjena u smjeru održivosti doći će pod pritiskom novonastajućih nuždi i na njima narastajućih (novih) socijetalnih zakonitosti. Njihovo

* Rad je prezentiran na znanstvenom skupu »Uloga znanosti u održivom razvoju«, Zagreb, 11–13. ožujka 1993.

će nastajanje, između ostalog, poticati opadanje kvalitete okoliša i stanja biosfere te način reagiranja na taj proces. Izgradba novih socijetalnih zakonitosti spor je i mukotrpan proces. Ljudi današnjice ponašaju se prema zakonitostima današnjice (čitaj: jučerašnjice) dok ih zakonitosti (skore) budućnosti – dok ne postanu tvrde i utjecajne zakonitosti današnjice – pretežno redovito u svom nastajanju i nadolaženju zatiču na povijesnom spavanju. Teškoća je, naime, u slučaju civilizacijske krize koju donosi kumulacija neodrživog djelovanja na planeti i u tome što je riječ o zbivanju koje se u povijesti civilizacije događa prvi puta i što povijest ovoga puta nije »učiteljica života«.

U tkivima različitih društava suvremene civilizacije – bilo da je riječ o visokorazvijenim zemljama civilizacijskog Zapada, o bivšim ili sadašnjim zemljama socijalističkog sustava u procesima tranzicije ili o (ne)razvijenima (siromašnim zemljama tzv. Trećeg svijeta) i bogatima – tek predstoje procesi prestrukturiranja gospodarstava i društava u znaku zaživljavanja održivosti i OR-a. U praktičnim aktivnostima stanovništva i gospodarstava održivost je kao kriterij i praksa prisutna sporadično i u povojima; nešto se ponegdje događa na mikrorazinama, u segmentima tek nekih djelatnosti.

Namjera je ovoga rada razmotriti neke glavne pretpostavke ostvarivanja OR-a. U žarištu su pažnje neki ograničavajući činitelji i otpori, blokade dubljem i bržem zaživljavanju OR-a. Kombinirani s nedostatnim znanjima o održivosti i odsutnim ili slabo razvijenim »održivim« vrednotama, ovi ograničavajući činitelji imaju snažan utjecaj na smanjenje brzine i dubine te prostornog obuhvata promjena prema održivosti. Uzgred, očigledno je – suvremena društva i države uglavnom ne uspijevaju organizirati svoj kolektivni um i proizvesti sintezne i racionalne strategije vlastitog održivog razvoja koje bi funkcionirale kao smjernice za praktične korake različitih, brojnih djelatnosti i aktera.

U inventarizaciji i problematiziranju ograničavajućih činitelja orijentirali smo se na one za koje nam se čini da su empirijski utjecajni i nedvojbeni. Na temelju takve inventarizacijske »građe« skicirali smo neke inicijalne zaključke.

1. ODRŽIVI RAZVOJ ZAHTIJEVA DRUŠTVENE PROMJENE

Održivi razvoj je »takav proces produkcije potreba i sredstava za njihovo zadovoljavanje čija posljedica nije uništavanje i/ili smanjivanje kvalitete prirodnih resursa do granice ispod koje počinje ugrožavanje zdravlja, procesa obnavljanja i opstanka živog svijeta.«¹ Imajući na umu sve što se posljednja dva–tri desetljeća u smjeru pogoršanja kvalitete okoliša i biosfere zbiva u suvremenom svijetu, moglo bi se reći da je koncept održivog razvoja ona solucija u koju ljudski um polaže nade, s tim da se istovremeno *via facti* nastavljaju one prakse koje povećavaju neodrživost.

Uz određenje pojma izuzetno je važno još istaknuti: ne postoji samo jedan OR i samo jedna održiva budućnost! Postoje različiti scenariji – s različitim međudnosom ključnih varijabli. Budućnost može biti manje ili više održiva, civilizacija može brže ili sporije putovati u propadanje ökosa, kvaliteta života može biti i niža nego danas, a da još ipak ne bude tako niska da veći dio ljudi adaptiran na novonastalo »neizbježno siromaštvo prirodne osnove« nekako živi, manji ili veći teritoriji planete mogu biti devastirani i osiromašeni neodrživim djelovanjem. OR naprosto nije jednodimenzio-

1 Vidi o tome поближе npr. kod Lay (1992).

nalni linearni scenario budućeg pozitivnog ili negativnog događanja, nego (budući) dinamički proces čije karakteristike i dometi zavise od prevladavajućeg odnosa između kvalitete okoliša, porasta stanovništva, tipa ekonomije s obzirom na način odnošenja prema prirodnim resursima i slično.

Društvena promjena prema održivosti i održivim karakteristikama razvoja ne događa se i neće se događati automatski, npr. zato što je ta ideja s određenog gledišta »dobra«. (»Dobra« – za što i za koga, »dobra« s gledišta kojeg empirijskog interesa?) Zaborav bitka (prirodne osnove života) akcijom (suvremenim rastom i – u odnosu na prirodne osnove – pljačkaškim civilizacijskim razvojem) morao bi se transformirati u mudro i samoosvijesteno djelovanje koje plodno proizvodi ne samo sadašnjost nego i budućnost, šanse za život budućih generacija.

OR–a, dakle, neće biti bez duboke evolucije i mjene ljudskih vrednota, bez strukturalnih promjena u načinu (re)produkcije suvremenih društava, bez konkretnih poteza koji će se za prirodne resurse i kvalitetu života ljudi pokazati ozdravljajući i pozitivni.

Promjenu prema OR–u proizvodi splet (novih) potreba, ekonomska, pravna i/ili spoznajna ili neka druga nužda, prinuda. Možda je najrealnije govoriti o koncentraciji višestranih nuždi, prinuda različite vrste koje vode novom »ekologijsko–ekonomijskom računu«, a te inovacije i izmjene prema nastajanju novih socijetalnih zakonitosti, koje onda usmjeravaju individualna i grupna ponašanja ljudi u novome smjeru te na novim osnovama orijentiraju i organiziraju pojedince, društvene grupe i institucionalne (npr. državu) entitete u njihovom ciljno–racionalnom ponašanju.

2. OTKRIVANJE I ŠIRENJE VREDNOTA ODRŽIVOG ŽIVLJENJA I RAZVOJA

Čovjek (*homo sapiens*) je stožerni akter održivog življenja i takvog tipa razvoja koji će takvo življenje omogućavati. Upravljanje suvremene civilizacije u smjeru održivog opstanka i trajnog razvoja zahtjevno je, a po složenosti i multivarijabilnosti, novost je i izazov za ljudski um, za mudrost, za ukupne ljudske sposobnosti.

Procesi mišljenja i djelovanja unutar ljudskih bića uvijek su dvoznačno, dvoslojno determinirani. Jedan sloj je vrijednosni, aksiološki – njemu pripadaju pitanja smisla i ocjenjivanja što je važno, »pravo«, dobro, lijepo i sl. Drugi sloj je sloj spoznaje, znanja – kognitivna ravan koja nam omogućava umnu procjenu što je što, kuda smo stigli (objektivni parametri) i što nam je – prema kriterijima koji su uvijek vrijednosne naravi – činiti.

Nadovezujući se na ovu individualnu ravan može se zaključiti na općoj društvenoj ravni da postoje vrijednosne, aksiološke te spoznajne, kognitivne pretpostavke zaživljavanja održivog razvoja. Vrijednosne, aksiološke pretpostavke OR–a valja pomno razlikovati od spoznajnih.

OR implicira jednu vrijednosnu orijentaciju i njegova je afirmacija ovisna o prisutnosti te vrijednosne orijentacije. Najjednostavnije rečeno, okosnica ove vrijednosne orijentacije jest stav da sve što se čini mora biti orijentirano »za život«, a ne protiv njega. Za praksu koja je na bilo koji način kratkoročno ili dugoročno »protiv života«, koja siromaši, reducira i ugrožava »bios« nema šansi da se vrednuje kao održiva. Mada takav stav zvuči možda odviše jednostavno, on je točan i valjalo bi bez dvojbe oko njega kao oko okosnice organizirati sustavno vrednovanje svih aktivnosti u odnosu na ôikos.

OR sadrži vrednote koje vode kooperaciji s prirodnom osnovom života, a ne prema sukobu, vrednote koje vode harmoniji i ljubavi, a ne neskladu i destrukciji spram prirodnih resursa i (bogatstva) života samog.

Spoznaje, znanja – bez njih se ne zna zašto je neka aktivnost, djelovanje, ponašanje neodrživo i što i kako činiti da bi bilo održivo – ne mogu same za sebe pokrenuti promjene prema održivosti i ne mogu osigurati oživotvorenje opredjeljenja »za« održivi razvoj. Dah oživotvorenja donosi ono toplinsko sadržano u vrednotama, u vrijednosnom sloju. Za opredjeljenje za takav koncept razvoja, za praktične radnje koje ga afirmiraju presudna je prethodna ocjena da je nešto ljudima važno, da je nešto vrijedno te da to kao vrijedno i važno počne određivati smisao i smjer mišljenja i djelovanja individualnih i grupnih aktera suvremene civilizacije i razvoja pojedinih društava ili regija.

Koji bi u načelu bio poželjni smjer promjene vrednota glede OR-a?

Rezultati analize šteta, od onih po zdravlje stanovništva, zdravlje faune i flore i opstanak vrsta do šteta po ukupnu biosferu planete udarni su argumenti za iniciranje prevrednovanja vrednota. Kakve su to vrednote i prakse koje se na njima temelje, a koje ugrožavaju zdravlje ljudi, smanjuju broj vrsta, ugrožavaju biosferu? Zašto one i dalje zaslužuju podršku, ako je dokazano ili se može dokazati da su one u krajnjoj liniji štetne i da počinju ljudima i cijelom živom svijetu, okolišu i biosferi više uzimati nego davati? Civilizacijski komfor (visoki životni standard, rastrošno korištenje resursa za komfornu vožnju, za opremu u potrošnji koja je sva na električno »dugme«, za proizvodnju koja i svojom tehnologijom i konačnim produktom guta resurse i zagađuje zrak, vodu i tlo, a donosi što? i sl.) kao vrednota i praksa vodi u nesklad s prirodom, vodi u sustavnu i redovnu pljačku prirodnih osnova života. Valja te dvije stvari spojiti, valja ih dovesti u razgovjetnu i svima razumljivu uzročno–posljedičnu vezu te valja iz toga početi proizvoditi pritisak na mjenu vrednota. To je, dakako, spor i tegoban proces jer odricanje od komfora, od ponašanja u duhu »linije manjeg otpora« koje komfor stalno iznova afirmira, ne ide bez svojevrstne spoznaje nužde. Cjelokupna povijest civilizacije jest, pored ostalog, povijest razvitka komfora življenja. Započinjavanje obrata neće se dogoditi bez svima čitljive ugroze osnova daljnjeg razvitka tog komfora, bez ugroze opstanka.

Valja naglasiti da ovakav tip razmišljanja ne moraju dijeliti ljudi čijeg se kvaliteta življenja ona izravno tiče. Demokracija isključuje prinudu »odozgo« čak i u slučaju kada je ona orijentirana na dugoročnu korist onoga nad kojim se vrši. Ovladavanje održivim – a ne tek samo komfornim ili »status quo« življenjem – mora ići demokratskim putem. »Ekološka demokracija«, »vladavina naroda« na polju upravljanja okolišem i kvalitetom održivog življenja neizbježna je. Na ovome polju ljudskog života teško se što može nametnuti, oktroirati »odozgo«. »Ekološki fašizam« ili despotstvo nad masama (makar bile i nesamoosvijestene i svojim ponašanjem dugoročno ugrožavale vlastiti život) unaprijed je propala stvar. Problem je u tome da se taj narod vrednotno samoosvijesti i spoznajno oboruža, pa će tada njegova vladavina biti prakticirana u uspješnom smjeru. Posebno ga treba oboružati da brani pravo na zdravi život od onih upravljača i proizvođača roba – pljačkaša prirodnih resursa – čije aktivnosti i robe tom narodu ne trebaju, koji njihove robe i plodove aktivnosti ne koriste, ali čija aktivnost i proizvodnja služe reprodukciji moći i statusa vojnih i civilnih elita *per se*.

Što bi valjalo činiti da se klarificiraju i šire ljudske vrednote održivog življenja?

Prije svega valjalo bi zasnovati istraživački program koji bi stavio u žarište analizu onih ljudskih vrednota koje države i društva vode na stazu neodrživog razvoja. Vrednote koje afirmiraju održivost valjalo bi sustavno ugraditi u procese obrazovanja na svim razinama. Održive bi vrednote trebalo utkati u cijeli pravni sustav, a posebno u zakonodavstvo za okoliš te u krivični zakonik.

Posebno je značajno ugrađivanje ovih vrednota u ekonomski sustav, u procese gospodarenja. Izrada novog globalnog računovodstva na temelju ugradbe vrijednosti i troškova prirodnih resursa u ukupne troškove, ukratko – izrada novog tipa »ekološkijsko-ekonomijskog« izračuna za sve po održivost (održivo življenje i održivi razvoj) relevantne aktivnosti – presudna je djelatnost. U sklopu toga valja kvantitativne indikatore nacionalnog i individualnog prosperiteta (opći nacionalni dohodak i osobni dohodak) zamijeniti kvalitativnim mjerama za kvalitetu življenja i okoliša.

Za implementaciju održivih vrednota od kritične je važnosti razvoj demokracije s najširoom javnom participacijom građana.

Vrednote »za život«, »za održivi, trajni razvoj«, razučene kroz milijune ljudskih duša, a razvijane u društvenoj horizontalnoj dimenziji masovnih razmjera – najveća su potencijalna socijalna snaga razvitka održivih vrednota i praksi koje rade na zaživljavanju OR-a. Masovni socijalni pokret za održivi razvoj sagledavan kao mogućnost iz današnjih uvjeta doima se kao utopija. Ukoliko se, međutim, negativni procesi u okolišu i biosferi nastave, ukoliko se počnu okupljati svi oni koje procesi neodrživosti vitalno ugrožavaju, takav jedan pokret mogao bi postati stvarnost.

Umjetnički svijet i svijet religija ima posebnu ulogu u iznalaženju i širenju vrednota »održivosti«. Budući da vrednote pripadaju toploj strani ljudskih bića, pomicanje se vrednota, prevrednovanje vrednota i sl. jedino učinkovito i može odvijati preko »toplích posrednika« – umjetnosti, vjere, ukratko, doživljaja.

Otkrivanje, klarifikacija i širenje vrednota održivog razvoja višeslojan je, spor i tegoban posao koji će se odvijati kroz stjecanje kritične mase pojedinačnih aktivnosti, a za plodne međuutjecaje različitih aktivnosti. Kada se nešto dobro učini u zakonodavstvu, to će djelovati na gospodarstvo; kada se promijene vrednote pojedinaca, promijenit će se neki obrasci potrošnje; kada se steknu neka nova znanja, promijenit će se neki oblici ponašanja, i sl.

3. OGRANIČAVAJUĆI ČINITELJI I ZAPREKE AFIRMACIJI I BRŽEM ZAŽIVLJAVANJU ODRŽIVOG RAZVOJA

U suvremenim društvima postoji niz ograničavajućih činitelja, (ne)samoosviještenih otpora promjenama prema održivosti cijeloga niza vladajućih, postojećih raznorodnih interesa. Ovi interesi, koji su atomizirani na različite aktere i prema količini i tipu utjecaja i prema teritorijalnom dosegu djelovanja, pomoću procesa svojevrsne kumulacije (su)određuju kvalitativne i kvantitativne karakteristike procesa promjene k održivosti u smjeru OR-a.

Postojeći vladajući interesi, naime (npr. gospodarstva ili neke političke zajednice), ne mogu se tek tako i odviše brzo transformirati u smjeru održivosti čak i kada postoji načelna suglasnost da bi tako nešto trebalo učiniti. Valja naglasiti: od teorijskog sustava argumenata »za održivost«, čak da je razvijen i adekvatno operacionaliziran, do praktičnih »održivih« djelatnosti – dug je put koji pretpostavlja mjenu vrednota, potreba, interesa i praktičnih oblika ponašanja i djelovanja. Učinkovito transformi-

ranje misli u zbilju zahtijeva komunikaciju različitih tipova znanja, različitih razina znanja, različitih tipova interesa, i to sve pod »zastavom« jednog zajedničkog, ali ne oktroiranog, nego demokratski i »odozdo« prepoznatog sustava (novih) vrednota i važnih ciljeva.

Pokušali smo u ovom poglavlju izvršiti klarifikaciju nekoliko društvenih relacija koje u sebi sadrže različite (samo)ograničavajuće činitelje promjena prema održivosti. Mnogo toga se događa tako kako se događa zato jer nema razvijenih i široko rasprostranjenih »održivih« vrednota i znanja, jer nema razgovjetne operacionalizacije »održivih« ideja koje bi onda kao takve bile »umrežene« u sadašnje i buduće, kratkoročne i dugoročne interese ljudi te postajale utjecajne u praktičnom životu. Pokušali smo klarificirati neke, danas sagledive i aktualne zapreke i blokade afirmaciji i zaživljavanju koncepta održivosti i OR-a.

Ovaj inventar zapreka zasigurno nije sustavan, nego predstavlja poziv zainteresiranoj znanstvenoj i stručnoj javnosti na razmišljanje i diskusiju.

3.1 Koncept OR-a teorijski je koncept, ideja, znanstveno argumentirana projekcija poželjnog tipa razvoja

Postojeća ugroza prirodnih osnova zdravlja i života ljudske rase još je uvijek odviše povremena, odviše lokalna te takvoga kvaliteta i intenziteta da postojeći interesi i socijetalne zakonitosti koje se u tom kontekstu generiraju globalno još ne su–proizvode sustavno održive prakse ponašanja i djelovanja. OR (zasada) nije stvarnost, njega u sustavnom i zreлом obliku (još) nema.

Koncept OR-a produkt je rada mreže suvremenih ljudskih sofisticiranih znanstvenih umova iz posljednja dva desetljeća drugog tisućljeća. Na budućnost se želi utjecati umom, mrak nepoznatosti budućnosti rasvijetliti spoznajom prirodnih zakonitosti i spoznajom raznovrsnih relacija u trokutu »društvo« – »priroda« – »tehnologija«, s temeljnim ciljem izbjegavanja ugroze prirodnih osnova života.

Pogrešno bi bilo reći da je to slab koncept, da samim time što nije ostvaren, nije niti ostvarljiv. Precizno govorenje o tome dokle se s njime stiglo, realističko obrazlaganje indikatora i pretpostvaki – čuva njegove mobilizatorske potencijale za (skoru) budućnost.

3.2 Koncept OR-a nije regionalno–ideologijski neutralan

Koncept OR-a nastao je u zemljama razvijenog Zapada, tamo gdje su negativni ekološki procesi najviše ugrozili i potrošili okoliš i prirodna dobra. U Trećem svijetu ovaj je koncept osumnjičen da želi apsolvirati probleme visokorazvijenih zemalja na globalnoj razini, *de facto* na račun razvojnih interesa nerazvijenih zemalja.²

U tome smislu neizbježne su regionalno–interesne karakteristike koncepta OR-a, koje onda imaju i svoje korelate u stanovitoj ideologičnosti i politički obojenoj pristranosti koncepta OR-a. Makoliko koncept bio inicijalno znanstven, on se također u svojim varijacijama su–generira na egzistencijalnim i nacionalnim interesima zemalja, država, upravljačkih elita i stanovništva različitih zemalja i regija u suvremenom svijetu.

2 Vidi o tome поближе npr. kod de la Court (1990).

Ostvarivanje održivog razvoja u nerazvijenim zemljama Afrike, Azije i Latinske Amerike imat će druge sadržaje i druge oblike od onih u Zapadnoj Europi ili u jednom Japanu.

U nerazvijenim zemljama valja zaustaviti nemilosrdno trošenje prirodnih dobara zbog otplate dugova, zbog golog opstanka i borbe protiv gladi na postojeći način. U visokorazvijenim zemljama valja zaustaviti onečišćenje okoliša, za prirodne resurse (planete) besmisleno rastrošnu potrošnju, izvoz otpada u nerazvijene zemlje, pljačku prirodnih dobara nerazvijenih zemalja jeftinom kupovinom sirovina i sl. Problemi su povezani, suradnja je mala, a novi se svjetski ekonomski poredak ne ostvaruje. Novi svjetski ekološki i prema održivosti orijentirani poredak tek se skicira u znanstvenim radionicama. Nužda će i ovdje činiti svoje. Proces donošenja odluka neće moći biti samo u rukama bogatih čija je ekonomsko-politička moć najveća. »Ekološka, okolišna moć« (»environmental power«) ne ravna se isključivo prema političkoj moći. Takva vrsta moći svake zemlje proporcionalna je udjelu s kojim sudjeluje u okolišnom kapitalu (environmental capital) planete. U tom je smislu npr. Brazil »okolišno« najbogatija zemlja svijeta jer je na njenom teritoriju i Amazonija, pluća svijeta. Mjesto Hrvatske u tom je smislu na znatno višoj razini moći nego što je na ekonomsko-političkoj ljestvici moći.

3.3 Koncept OR-a je u razvoju, opći ciljevi su postavljeni – operacionalizacija je u pravu u tijeku

Posljednja pretraživanja svjetske literature pokazuju da je koncept OR-a u punom razvoju. Opća mjesta koncepta široko su elaborirana. Operacionalizacija je u tijeku. Traže se odgovori na niz konkretnih pitanja kao što su »nosivi kapacitet«, indikatori održivosti, scenariji međuovisnosti onečišćenja zraka, vode, tla, »sintezni ekologijsko-ekonomijski izračun troškova« i sl.

Znanost taj koncept još nije »prevela« na operativni gospodarski i politički jezik niti ga je učinila bliskim svakodnevnoj pragmatičnoj političkoj i gospodarskoj praksi. Sve što reproducira opstanak upravljačkih elita za njih je važno i one su prema takvim pitanjima u načelu otvorene. Pitanje OR-a pitanje je koje ima načelnu podršku upravljačkih elita jer im intuicija govori da je riječ o nečemu esencijalnom. Međutim, budući da upravljačkim elitama kreatori koncepta, stručnjaci i znanstvenici, najčešće nisu prezentirali praktične elemente važnosti koncepta, praktične parametre i ciljeve niti nuždu promjene k održivosti s gledišta dugoročnih interesa – a oni si sami to nisu u mogućnosti objasniti i prevesti na jezik političke i poslovne akcije – koncept OR još ne djeluje na promjenu svakodnevnog ponašanja ovih elita, inače donosilaca raznovrsnih političkih i poslovnih (sudbinskih) odluka.

Obično stanovništvo – živalj kojeg manje-više glede kompliciranih pitanja ekologije i održivosti karakterizira zdravi razum – spava i/ili čeka recepte za ponašanje, konkretne upute i prinudu za mjenu ponašanja.

Trendovi glede kvalitete okoliša su jasni. Jasno je da su globalno a i lokalno – (negdje ovako – negdje onako, negdje manje – negdje više) – ovi trendovi sustavno negativni. Međutim, ovi trendovi ne dosežu do zdravog razuma, ne zabrinjavaju takav um te ga tako niti ne pokreću na društvene promjene i adekvatno djelovanje k održivosti. Zahtjev za održivim djelovanjem i življenjem ne doživljava se kao urgentan zahtjev, pa niti nema moć da pravi pritisak na promjenu ponašanja. Može se steći dojam da »što nije danas hitno ne interpretira se kao bitno«. Redovito i uporno djeluje

neka nada da će sutra, unatoč lošim znanstvenim prognozama, ipak biti kakvo-takvo održivo življenje. Spremnost na ekološku adaptaciju na nešto lošije stanje široko je prisutna.

Uzged, valja reći: posebno je teško da pitanje održivosti i održivog razvoja dobije status ozbiljnog i urgentnog pitanja u ozračju rata, patnji, siromaštva, gladi, nezvjesnosti i slično. Takva je sada situacija trenutno još uvijek i u Hrvatskoj.

3.4 Koncept OR–a nastao je i promoviran je u znanosti, kao takav je ljudima manje–više još uvijek nerazumljiv

Znanstvene definicije OR–a su brojne. Jednostavne definicije i objašnjenja ne cirkuliraju u javnosti. Stručni i politički materijali iz ovog područja tek se počinju prevoditi na popularni, svima pristupačni jezik.³

Koncept OR sam je po sebi složen i sofisticiran. Njegova je temeljna karakteristika da je »*future oriented*« – odatle obavezno permanentno projiciranje različitih postojećih negativnih ekoloških procesa u budućnost, što još više usložnjava govor o tome konceptu. Jezik (a on je nositelj značenja i temeljno uporište učinkovite komunikacije!) na kojem je ovaj koncept rođen i promoviran jest znanstveni jezik.

Spoznaje o održivosti i OR–u, ukoliko smjeraju tome da ih stanovništvo i svi akteri od čijeg shvaćanja i ponašanja zavisi oživotvorenje i materijalizacija projekta OR u svakodnevnom životu adekvatno poimlju, moraju se sustavno i dosljedno »prevoditi« na svima razumljiv jezik. Znanstvenici uglavnom smatraju da to nije njihov posao i to prevođenje ne vrše. S druge strane, učestalo se čude kako drugi akteri, građanstvo, država, poduzeća, pa i obrazovni akteri ovaj koncept ne razumiju ili ga poimlju neadekvatno, u reduciranoj verziji i sl.

Za afirmaciju i širenje održivih vrednota, za uspostavljanje održivih praksi presudno je da ideje budu razumljive i širem puku. Niz zasebnih aktivnosti ovdje tek predstoji. Mnoge od njih obavljat će tzv. nevladine organizacije, čiji broj stalno u svijetu raste, a koje imaju ulogu da djeluju kao posrednik između građanstva i stručnjaka.

3.5 Koncept OR–a otvara sukobe čije se razrješavanje najčešće nastoji odgoditi

Koncept OR–a zagovara ograničavanje opsega i tempa te mijenjanje kvalitativne strukture »razvoja kao materijalnog rasta«. U tome se smislu koncept održivog razvoja spram koncepta »razvoja kao materijalnog rasta«, u području ciljeva i načina, odnosi djelomično suprotno.

Koncept održivog razvoja inicira konceptualno razvojni sukob interesa i tjera aktere da se glede njih odlučuju. Ova konfliktnost koju inicira koncept održivog razvoja nužna je, ali većini aktera pojedinačno (personalno) i društveno (grupno, kolektivno) nelagodna, pa će stoga oni težiti da odluku stalno odgađaju. Akteri se, naime, ponašaju prema vladajućim socijetalnim zakonima, a ti zakoni podupiru rast i praksu neodrživosti. Dok iz nekih razloga (pravnih, ekonomskih, spoznajnih ili nekih drugih!) ne budu morali, akteri neće mijenjati ponašanje. Afirmacija vrednota održivo-

3 Dobar primjer je takav »prijevod« AGENDE 21, glavnog dokumenta Svjetske konferencije o okolišu i razvoju u Rio 1992. godine, koji je u proljeće 1993. izdao na više stranih jezika centar *Our Common Future* lociran u Genevi, Švicarska.

sti i strategije održivog razvoja kroz eventualne kampanje moraliziranja neće dati većeg rezultata.

3.6 Koncept OR–a globalna je inovacija koja već kao takova izaziva otpore

Postupno zaživljavanje procesa donošenja političkih, gospodarskih i kulturalnih odluka koje bi bilo (ruko)vođeno kriterijima održivosti, inovativni je proces koji zahtijeva mjenu vrijednosnih orijentacija, interesa i praksi aktera koji te odluke donose.

Kao svaki proces društvene inovacije, i ovaj će nailaziti na otpore inercije »postojeće strukture interesa«. To je, dakako, sa sociologijskog stajališta, normalna društvena zakonitost. Kada će »postojećoj strukturi interesa« (početi) biti jasno da dugoročno neće moći nastaviti s postojećom praksom, a da pritom i dalje bude politički, gospodarski, kulturalno uspješna? S inovacijama će ići teško: nije riječ o sitnicama. Po srijedi je globalni sudar kriterija i interesa RAZVOJA (>razvoja kao materijalnog rasta«) i TRAJNOSTI i OPSTANKA (>održivog razvoja«).

Dio kriterija i interesa razvoja i opstanka, s obzirom na pljačkaške zahtjeve rasta/razvoja na prirodna dobra, međusobno se isključuju. To znači da je tip promjene koju u smjeru OR–a implicira inovacija kao nužna – korjenit. Budući da je tomu tako, a da će se kao globalna metoda inovacije u ovoj domeni afirmirati evolucija, (re)formiranje, onda je jasno da će procesi inoviranja u smjeru OR teći sporo, postupno, ne isključujući zastoje i povremene kratkoročne regresije.

3.7 Odsutnost globalnih socijetalnih mehanizama i snaga korigiranja »rada« kapitala/profita u njegovom poslu (zlo)upotrebe prirodnih dobara i biosfere

Kapital je kao vladajući društveni odnos jednodimenzionalan, usmjeren je na vlastitu oplodnju, na profit. I prirodna dobra i biosfera u načelu su podređeni tome cilju. Kao takav, kapital u načelu nije primarno zainteresiran za brigu o prirodnim dobrima i biosferi kao temeljnoj prirodnoj pretpostavki života, ali i vlastitog oplođivanja(?). Kapital i profit su glede održivosti kao temeljnog cilja OR–a slijepi.

Akteri civilizacije kapitala teže maksimaliziranju profita (novca, materijalnih dobara i sl.), a ne maksimaliziranju održivosti, održivih uvjeta opstanka biosfere, tj. egzistencije živih bića i ljudske rase.

Politika kao društvena sila teži maksimaliziranju političke moći, a ne maksimaliziranju održivosti. Interes politike za održivi razvoj postoji onoliko koliko je povezan, makar posredno, s održavanjem političke moći. Svaka se vlast, između ostaloga, legitimira uspješnom organizacijom opstanka. Današnji oblici ugroze prirodnih dobara nisu još toliko drastični da bi mobilizirali stanovništvo na to da legitimaciju vlasti prema toj osnovi dovodi u pitanje.

U suvremenoj civilizaciji (zasada) nema globalnih, sustavno djelatnih, korigirajućih zakonitosti, sila ili mehanizama za »rad« kapitala i profita u odnosu na raubanje prirodnih dobara na kojima se cjelokupni proces reprodukcije postojećeg temelji.

Globalna zakonitost i sila koja će u perspektivi uvjetovati drugačije ponašanje kapitala jest ugroza fizičkih, prirodnih temelja zdravlja i života ljudske rase te vrednota i spoznaja koje će se na toj novoj osnovi generirati.

Podređivanje prirodnih dobara i biosfere oplođivanju kapitala proces je koji principijelno vodi prema neodrživosti, tj. ugrožavanju opstanka. Pitanje ne glasi »da li će fizički opstanak biti ugrožen?« već glasi »kada?«.

Sociologijski strogo govoreno, ukoliko u temelju društva danas nema snaga i zakonitosti zaživljavanja OR-a, onda on tako skoro neće dublje i u širim razmjerima niti zaživjeti. Potrebno je da prije toga sazrije ugroza prirodnih temelja zdravlja i života kao začinjavalac i predtemelj novih socijetalnih snaga i zakonitosti.

3.8 Poimanja i interesi upravljačkih elita danas još nisu primarno okrenuti učincima orijentiranima na zaživljavanje i optimaliziranje održivosti

Praktično, vladajuću vrijednosnu orijentaciju i političko-gospodarske interese upravljačkih elita u zemljama razvijenog Zapada, u (post)komunističkim zemljama i zemljama trećeg svijeta karakteriziraju težnje prema ubrzavanju »razvoja kao materijalnog rasta«.

Održivi razvoj eventualno je tek apstraktna vrijednosna orijentacija koja (zasada) ostaje puki stav bez praktičnog rada na njegovu postupnom oživotvoravanju sada i ovdje. Najbriljantniji pojedinci među svjetskim upravljačkim elitama (kako političkim tako i onima u biznisu) počeli su tek posljednjih godina otvarati to pitanje.

ZAKLJUČAK

Na temelju elaboracije ograničavajućih činitelja mogu se projicirati neke glavne pretpostavke zaživljavanja održivog razvoja.

Globalna je perspektiva OR-a u tome da on od znanstvenog koncepta kroz serije društvenih aktivnosti različitih aktera postane trajni, narastajući, međusobno »umreženi« splet praksi koje će svojim sinergetičkim učinkom kvalitativno mijenjati situaciju glede odnosa prema prirodnoj osnovi života. U navedenih osam teza o ograničavajućim činiteljima skicirane su neke od tih aktivnosti.

Percepcija o nuždi za promjenom srazmjerna je percepciji ugroženosti interesa za zdravim okolišem, zdravljem ljudi, zdravljem faune i flore, biosfere i razvijenošću vrednota koje afirmiraju život. Promjene na socijetalnoj razini, radiklane, brze i velike promjene sustava političkog i gospodarskog djelovanja i odlučivanja u odnosu na okoliš, ne mogu se očekivati.

Što je prvi korak? Što se već čini?

Afirmacija vrednota održivog življenja i njihovo širenje pomoću procesa edukacije internalizacijom kroz individu donijet će ploda. Okretanje leđa svijetu obilja roba, a oskudice i siromaštva u ekološkim dobrima, proces je koji slijedi. Njegova je ključna socijalna snaga »udruženi pojedinac«.

Održivog razvoja neće biti bez opće prisutnosti jedne (nove) vrijednosne orijentacije koja zagovara obranu života (bios), mudro korištenje prirodne osnove ukupnog života i podvrgavanje potreba rasta potrebama (zdravog) opstanka čovjeka i čitavog živog svijeta.

Ključni su začinjavalac raznorodne institucionalne ili neinstitucionalne grupe, elite spoznaje koje mogu otvarati problem i utjecati na izmjenu stavova i ponašanja.

Mjene u ponašanju na individualnoj razini neće biti dostatne. Temeljna pretpostavka ostvarivanja održivog razvoja na razini društva u nastajanju je novih socijetal-

nih zakona koji će se postupno stvarati iz novonastajućih vrednota, iz novih izračuna ekološkijsko–ekonomijskih troškova proizvodnje i reprodukcije društava, iz redefiniiranja uloge institucija, na temelju obrazovanja za okoliš koje će se sustavno širiti, iz izmjene pravnog sustava te uz pomoć djelovanja umjetnosti i religija kao doživljajnog, duhovnog posrednika između života i individue. Socijetalne zakonitosti koje će sustavno i strukturalno generirati održivi razvoj neće nastajati bez prinude, bez vrijednosne, spoznajne, ekonomske, pravne i sl. nužde, koja pritišće na postojeće obrasce ponašanja i djelovanja i tjera na društvenu promjenu.

LITERATURA:

- Caring for the Earth – A Strategy for Sustainable Living.** Final report (1991). Gland, Switzerland: IUCN–UNEP–WWF.
- Cifrić, I. (1991). **Ekološka adaptacija i socijalna pobuna.** Zagreb: Radničke novine.
- de la Court, T. (1990). **Beyond Bruntland – Green Development in the 1990s.** New York: New Horizons press & London and New Jersey: Zed Books Ltd.
- Gilbert, A. J. & Braat, L. C. (1991). **Modelling for Population and Sustainable Development.** London and New York: Routledge.
- Goodland, R., Daly, H., El Serafy, S. (1992). **Population, Technology, and Lifestyle – The Transition to Sustainability.** Washington: Island Press.
- Holmberg, J. (1992). **Making Development Sustainable – Redefining Institution, Policy, and Economics.** Washington: Island Press.
- Lay, V. (1992). Održivi razvitak i društvene promjene – Prilog rekonceptualizaciji današnjeg tipa razvitka. **Socijalna ekologija**, 1(1):1–16.
- Meadows, D. H., Meadows, D. L., Randers, J. (1992). **Beyond the Limits – Confronting Global Collapse, Envisioning a Sustainable Future.** Washington: Chelsea Green.
- Kuik, O., Verbruggen, H. /ed./, (1991). **In Search of Indicators of Sustainable Development.** Dordrecht, Boston, London: Kluwer academic Publishers.
- Sustainable Development, Science and Policy.** (1990). The conference report. Oslo: Norwegian Research Council for Science and Humanities (NAVF).

CONCEPT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT – SOME ASSUMPTIONS REGARDING THE REALISATION

Vladimir Lay

Institute of Social Research of Zagreb University, Zagreb

Summary

In the centre of the work some assumptions regarding the realisation of the sustainable development – the new concept of development arising these few years as the answer to the challenges generated by deep structural limitations of the existing type of development. These developmental assumptions are studied through several limited factors that have been spotted in the everyday reproduction of modern societies – that we are in a way defined by our living in the society in Croatia.

The thesis that the realisation of the concept of the sustainable development requires social changes is studied. And here to follow are the basic characteristics of those changes.

On the individual level we can consider the importance of two basic assumptions: axiologic, value defining, cognitive and perceptive. The special chapter deals with the appearance and spreading of the values of sustainability and sustainable development.

The basic assumption for the realisation of the sustainable development on the level of the society lies in the appearance of new society laws to be realising gradually from: newly arising values, new calculations of ecological and economical expenses of the production and re-production of the societies, re-defining of the role of an institution, of education on environment which is to expand systematically, then the changes of legal system, the activity of art and religion felt as experience or spiritual mediator between life and individual. The society laws systematically and structurally generating the sustainable development will be appearing under force (under value, perception, economy, law and other needs) which puts pressure on the existing forms of behaviour and action, and forces the realisation of the social changes.

Key words: *assumptions, limiting factors, social changes, sustainability, sustainable development, values*

KONZEPT DER ERHALTBAREN ENTWICKLUNG – EINIGE VORAUSSETZUNGEN FÜR IHRE REALISIERUNG

Vladimir Lay

Institut für gesellschaftliche Forschungen der Universität in Zagreb, Zagreb

Zusammenfassung

Im Mittelpunkt dieser Arbeit stehen einige Voraussetzungen für die Realisierung der erhaltbaren Entwicklung, eines neuen Entwicklungskonzeptes, das in den letzten Jahren als Antwort auf die Herausforderungen entsteht, welche tiefe strukturelle Einschränkungen des bestehenden Entwicklungstyps generieren. Diese Entwicklungsvoraussetzungen werden durch einige einschränkende Faktoren betrachtet, die in der täglichen Reproduktion der modernen Gesellschaften bemerkt wurden, wobei wir einigermassen mit dem Leben in der Gesellschaft, in Kroatien, bestimmt waren.

Wir betrachten die Behauptung, dass die Realisierung des Konzeptes der erhaltbaren Entwicklung gesellschaftliche Veränderungen fordert. Hier werden die grundlegenden Eigenschaften dieser Veränderungen genannt.

Auf individueller Ebene wird die Wichtigkeit zweier grundlegenden Voraussetzungen dargelegt: der axiologischen und der kognitiven. In einem getrennten Kapitel werden die Entstehung und Verbreitung der Erhaltenswerte und der erhaltbaren Entwicklung dargelegt.

Die grundlegende Voraussetzung für die erhaltbare Entwicklung auf gesellschaftlicher Ebene in der Entstehung neuer sozialer Gesetze, welche allmählich aus neuentstehenden Werten, aus neuen Berechnungen der ökologisch-wirtschaftlichen Produktionskosten und der Kosten der Gesellschaftsreproduktion, aus der Redefinierung der Rolle der Institutionen zur systematischen Verbreitung der Umweltbildung, aus der Änderung des rechtlichen Systems und der Wirkung der Kunst und der Religionen als erlebnisreicher, geistiger Vermittler zwischen Leben und Individuum geschaffen werden. Die sozialen Gesetzmäßigkeiten welche systematisch und strukturell die erhaltbare Entwicklung generieren werden, werden nicht ohne Zwang entstehen (ohne wertvolle, kognitive, wirtschaftliche und rechtliche Not), welche die bestehenden Benehmens- und Handlungsmuster drückt und zur gesellschaftlichen Veränderung treibt.

Grundaussdrücke: *einschränkende Faktoren, erhaltbare Entwicklung, Erhaltbarkeit, gesellschaftliche Veränderungen, Voraussetzungen, Werte*